

УДК 346.2

Л.О. ПЕРЕВЕРЗЄВА, Чернігівська коле-
гія адвокатів

ВИДИ ДОЧІРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Ключові слова: суб'єкти господарювання, дочірні підприємства, види дочірніх підприємств, правовий статус

Однією з організаційно-правових форм господарювання в Україні є дочірні підприємства. Виникнення цієї організаційно-правової форми у сучасній економіці пов'язане з необхідністю законодавчого врегулювання відносин залежності між підприємствами, яка на сучасному етапі розвитку суспільного виробництва у зв'язку з процесами концентрації капіталу набула надзвичайного поширення. За словами зарубіжного правознавця М. Desрах, «кричуща різниця між юридичними формами та їхньою економічною сутністю стала іноді обернутися і проти інтересів інших капіталістів, а також самої буржуазної держави, саме ці причини змусили судову практику й законодавця усе частіше враховувати фактичну залежність однієї компанії від іншої» [1, с.156].

Нагальною стала потреба розробки засобів захисту інтересів більш слабких учасників господарського обороту та учасників господарських відносин з ними, якими, зокрема, є дочірні підприємства, що знаходяться у відносинах вирішальної залежності від контролюючого підприємства (підприємств). Цим питанням присвячена низка норм у Господарському кодексі України, Законах України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р., «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. та «Про холдингові компанії» від 15.03.2006 р., а також деяких інших нормативних актах, однак вони неповні, суперечливі і не мають достатньої визначеності. Натомість практика свідчить про необхідність більш ретельної законодавчої розробки організаційно-правової форми дочірнього підприємства, і зокрема з урахуванням його видів. Недостатня законодавча визначеність право-

вого статусу дочірніх підприємств вимагає їх більш глибокої теоретичної розробки. Окремі аспекти цього питання досліджувалися в наукових працях О. Окунева [2], В. Пєскова [3], І. Аксьонова [4], О. Вінник [5], Ж. Чевичалової [6] та ін. Однак наукові розробки щодо визначення видів дочірнього підприємства потребують подальшого розвитку. Тому метою цієї статті є розробка додаткових положень щодо тих видів дочірніх підприємств, які вимагають доопрацювання, а також пропозицій щодо класифікації за новими критеріями, що важливо для ефективного врегулювання правового статусу дочірніх підприємств.

Дочірні підприємства можна класифікувати за різними критеріями: за галузями господарювання (виробництво, торгівля, фінансове посередництво, природокористування та ін.), за метою діяльності (створені комерційними або неприбутковими організаціями – для задоволення власних потреб), залежно від кількості працюючих та валового доходу від реалізації продукції за рік (великі, середні та малі), за формою власності (державні, комунальні, приватні, колективної власності, засновані на змішаній формі власності – на базі об'єднання майна різних форм власності), за належністю капіталу вітчизняним чи іноземним інвесторам (підконтрольні українським або іноземним організаціям), залежно від порядку визнання державою факту контролю (дочірні підприємства, що визнаються такими безпосередньо законом, і дочірні підприємства, що визнаються такими уповноваженими державними органами) тощо.

Основною класифікацією дочірніх підприємств за чинним законодавством є їх поділ на унітарні та корпоративні. В основу цього поділу покладена така ознака, як спосіб утворення та формування статутного фонду.

Унітарні підприємства відповідно до ст.63 ГК України створюються одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не розподілений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через призначеного ними керівника керує підп-

приємством і формує його трудовий колектив на основі трудового найму, вирішує питання реорганізації і ліквідації підприємства. Унітарними згідно цієї статті є державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднань громадян, релігійних організацій, або на приватній власності засновника.

У наведеному формулюванні знайшли відображення лише унітарні дочірні підприємства, засновані на приватній власності суб'єкта господарювання – юридичної особи. Отже, не враховано існування унітарних дочірніх підприємств, заснованих підприємствами колективної власності.

Окрім того, унітарними є дочірні підприємства, створені одним господарським товариством на підставі ст.9 Закону України «Про господарські товариства», яка продовжує діяти (такі підприємства часто створювалися у 90-ті роки і пізніше продовжують діяти і нині). Такі підприємства слід визнати підприємствами господарських товариств, або підприємствами, заснованими на колективній власності.

На основі вищевикладеного може бути сформульована наступна пропозиція:

необхідно відобразити у переліку унітарних підприємств, наведеному у п.4 ст.63, не враховані унітарні дочірні підприємства виробничих кооперативів та господарських товариств, для чого пропонується внести доповнення до п.4 ст.63 ГК України та викласти друге речення цього пункту в такій редакції: «Унітарними згідно цієї статті є державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднань громадян, релігійних організацій, або на приватній *чи колективній* власності засновника, у т.ч. суб'єкта господарювання-юридичної особи.» (запропоновані доповнення виділено курсивом).

Розмежування унітарних та корпоративних підприємств викликає певні труднощі, пов'язані з тим, що основною відмінною ознакою у визначеннях вважається утворення одним, у першому випадку, або, як правило, двома або більше засновниками, у другому. Труднощі обумовлені саме тим, що корпора-

тивне підприємство також може бути утворене одним засновником. У цьому випадку стирається головна відмінність між унітарним і корпоративним підприємством. Вирішити проблему можна покладенням в основу іншої відмінної ознаки, яка насправді й має місце за чинним законодавством – а визначальне значення має питання, розподілений статутний фонд на частки (паї) чи ні. З урахуванням цього пропонується викласти перше речення п.5 ст.63 наступним чином:

«Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), які виділяють необхідне для цього майно, формують відповідно до закону статутний фонд, розподілений на частки (паї), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства.» (запропоновані доповнення виділено курсивом).

Окремо слід відзначити поняття корпоративного підприємства у Законі України «Про холдингові компанії» – господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія. У свою чергу, холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) визначається як пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, який перевищує 50 % чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства.

Таке визначення корпоративного підприємства практично повторює визначення дочірнього підприємства у ст.126 Господарського кодексу України, тому уявляється невиправданим (фактично це є визначення дочірнього, а не корпоративного підприємства).

Слід відзначити невиправданість такої практики, коли при прийнятті нових Законів не враховуються норми Господарського кодексу, у даному разі визначення корпоративного підприємства у ст.63 ГК України.

Ще один критерій класифікації – за організаційно-правовою формою.

У цьому випадку виникає питання про співвідношення понять організаційно-правової форми і правового статусу. Правовий статус є більш широким поняттям, оскільки включає в себе не тільки права та обов'язки, установлені нормами права (об'єктивні права та обов'язки), а й права та обов'язки, не заборонені законодавством та статутом. Отже, організаційно-правова форма є складовою частиною правового статусу.

Тлумачення дочірнього підприємства як окремої організаційно-правової форми підприємства дозволяє врегулювати конфлікт понять «дочірнє підприємство» та «приватне підприємство», який, на думку окремих авторів, має місце у ГК України

Натомість слід зважувати на те, що організаційно-правова форма приватного і дочірнього підприємства співвідносяться як проста і складна організаційно-правова форма. Організаційно-правова форма дочірнього підприємства здатна сполучати у собі інші організаційно-правові форми. Це означає, що до дочірнього підприємства застосовуються, як норми, передбачені законодавством безпосередньо для дочірніх підприємств, так і норми, встановлені щодо ОПФ інших видів підприємств, які використані при визначенні статусу дочірнього підприємства.

Таким чином, може бути сформульоване важливе теоретичне і прикладне положення, яке стосується взаємодії різних організаційно-правових форм у рамках організаційно-правової форми дочірнього підприємства:

організаційно-правова форма дочірнього підприємства є складною формою, яка включає в себе в якості однієї із складових іншу організаційно-правову форму (приватного підприємства, одного з видів господарського товариства, одного з видів підприємств колективної власності тощо).

Отже, за організаційно-правовою формою дочірні підприємства поділяються на акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, приватні підприємства, один із різновидів підприємства колективної

власності тощо, тобто на підприємств будь-яких базових організаційно-правових форм, передбачених законодавством.

ЦК України передбачає можливість існування залежних підприємств тільки як акціонерних товариств, товариств з обмеженою та товариств з додатковою відповідальністю (ст.118). Натомість заборона встановлення контролю над будь-якими іншими видами підприємств вбачається недоцільною, такою, що порушує гарантовану Конституцією України (ст.42) свободу підприємницької діяльності, тим більше, що кооперація, якщо вона не порушує антимонопольного законодавства, є економічно доцільною.

Завданням законодавця є відслідковування відносин залежності, які фактично складаються між підприємствами, та їх перевірка на предмет дотримання антимонопольного законодавства, а також врегулювання з точки зору захисту інтересів залежних підприємств.

Для заборони процесів кооперації і інтеграції з підприємствами інших організаційно-правових форм, ніж акціонерне товариство, товариство з обмеженою і товариство з додатковою відповідальністю, немає економічних і правових підстав.

Тому пропонується зі ст.118 ЦК України пропонується виключити слова «товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство», передбачивши одночасно у ГК України, що дочірнє підприємство може використовувати будь-яку базову організаційно-правову форму підприємства, передбачену законодавством.

У зарубіжній літературі, виходячи з функціональних характеристик холдингу, розрізняють два основних види холдингу: фінансовий холдинг і управлінський холдинг [7, с.32, 34, 36–37]. У вітчизняній літературі ці два види холдингів називають чисті (фінансові) і змішані (виробничі), що уявляється більш влучним. Якщо так звані «чисті» холдинги створюються з метою володіння контрольними пакетами дочірніх підприємств, то «змішані» холдинги можуть здійснювати контроль над дочірніми підприємствами в будь-

який спосіб, передбачений законодавством. Головною метою створення чистих холдингів є здійснення інвестиційної діяльності, а виробничих холдингів – контроль і управління над господарською діяльністю дочірніх підприємств [8, с.115].

Четверта директива Ради Європейського Союзу оперує поняттям «фінансова холдингова компанія» в розумінні товариства, єдиною метою діяльності якого є придбання корпоративних прав у інших суб'єктів господарювання, управління такими корпоративними правами та перетворення їх у прибуток, не залучаючись прямо або опосередковано до управління такими суб'єктами господарювання, якщо зазначене вище не загрожує порушенню їх прав як акціонерів (ч.3 ст.5).

В Україні є численні приклади існування виробничих холдингів, наприклад, ВАТ «Авдєєвський коксохімічний завод», яке є «онуком» фінансового холдингу ЗАТ «СКМ», придбало контрольні пакети акцій інших ВАТ («Шахта «Комсомолець Донбасу», «Дружковський машинобудівний завод», «Павлоградвугілля», «Краснодонвугілля») [9, с.37]. Практика існування чистих холдингів не розповсюджена.

Отже, за функціональними характеристиками холдингу може бути виокремлене дочірнє підприємство у системі фінансового холдингу і управлінського холдингу. Ця класифікація існує в економічній науці, її слід враховувати також при розробці господарсько-правових особливостей управління дочірнім підприємством. Слід забезпечити диференційований підхід до врегулювання правового статусу таких видів дочірніх підприємств.

Так, для вдосконалення правового регулювання щодо статусу дочірніх підприємств доцільно запровадити додаткову класифікацію дочірніх підприємств за концепцією дочірнього підприємства:

1) залежне підприємство, яке по презумпції знаходиться у відносинах контролю-підпорядкування з контролюючим підприємством (базова концепція);

2) незалежне дочірнє підприємство, яке відмежоване від контролюючого підприємства

в плані управління і відповідальності (якщо контролюючим підприємством прийнято і зареєстровано відповідне рішення). Доцільність впровадження такого виду обумовлена тим, що необхідно забезпечити гарантоване Конституцією України у рамках свободи підприємницької діяльності право контролюючому підприємству відмежувати себе від управління дочірнім підприємством і відповідальності по його боргах, тобто право працювати на засадах фінансового, а не управлінського холдингу;

3) приєднане дочірнє підприємство, яке приєднане до контролюючого підприємства в плані управління і відповідальності (якщо між контролюючим і дочірнім підприємством укладено договір приєднання і його зареєстровано у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців). Також треба забезпечити контролюючому підприємству можливість узяти на себе повну відповідальність за справи дочірнього підприємства, тобто управляти і відповідати по його боргах.

Таким чином, щодо чинної нормативної бази може бути сформульовано низку пропозицій по вдосконаленню законоположень щодо класифікації дочірніх підприємств на види:

– необхідно відобразити у переліку унітарних підприємств, наведеному у п.4 ст.63, не враховані унітарні дочірні підприємства виробничих кооперативів та господарських товариств;

– відобразити у визначенні корпоративного підприємства його відмінну ознаку – формування відповідно до закону статутного фонду, розподіленого на частки (паї).

Щодо природи організаційно-правової форми дочірнього підприємства слід враховувати, що вона є складною формою, яка включає в себе в якості однієї із складових іншу організаційно-правову форму (приватного підприємства, одного з видів господарського товариства, одного з видів підприємств колективної власності тощо).

Щодо видів дочірніх підприємств пропонується зі ст.118 ЦК України виключити сло-

ва «товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство», передбачивши одночасно у ГК України, що дочірнє підприємство може використовувати будь-яку базову організаційно-правову форму підприємства, передбачену законодавством.

Також пропонується запровадити додаткову класифікацію дочірніх підприємств за концепцією дочірнього підприємства на залежне дочірнє підприємство, незалежне дочірнє підприємство, приєднане дочірнє підприємство.

Врахування запропонованих класифікацій буде сприяти розвитку законодавства на справедливій основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному и торговому праву / М. И. Кулагин. – 2-е изд., испр. – М. : Статут, 2004. – 363 с.
2. Окунев О. Дочірні підприємства в Україні: проблеми та перспективи / О. Окунев // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 22–24.
3. Песков В. Правові аспекти організації дочірніх підприємств / В. Песков // Право України. – 1999. – № 10. – С. 22–24.

4. Аксенов И. Два мнения по одному вопросу / И. Аксенов, О. Винник // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 11. – С. 58–60.

5. Винник О. М. Правове становище дочірніх підприємств / О. М. Винник // Підприємництво, господарство і право. – 2000. – № 1. – С. 3–7.

6. Чевичалова Ж. В. Правова природа дочірнього підприємства: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Чевичалова Ж. В. ; Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 197 с.

7. Келлер Т. Концепции холдинга: Организационные структуры и управление / Т. Келлер. – Обнинск : Изд-во «ГЦИПК», 1996. – 312 с.

8. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній за законодавством України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.04 / І. В. Лукач ; Київськ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2007. – 211 с.

9. Стариченко Л. Некоторые замечания к законопроекту «О холдинговых компаниях в Украине» / Стариченко Л. // Государственный бюллетень о приватизации. – 2005. – № 5. – С. 37–38.

Переверзева Л. О. Види дочірніх підприємств / Л. О. Переверзева // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 746–750 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12plovdp.pdf>

Розглянуто питання класифікації дочірніх підприємств на види. Проаналізовано відповідні питання за чинним законодавством, їх стан наукового дослідження, зарубіжний досвід. Обґрунтовано пропозиції до законодавства.

Переверзева Л.А. Виды дочерних предприятий

Рассмотрены вопросы классификации дочерних предприятий на виды. Проанализированы соответствующие вопросы по действующему законодательству, их состояние научного исследования, зарубежный опыт. Обоснованы предложения к законодательству.

Pereverzeva L.A. Types of the Associated Companies

The questions of classification of the associated companies on kinds are examined in the article. The corresponding questions of current legislation are analyzed, and also their state of scientific research, foreign experience. Suggestions to the legislation are reasonable.